

Мамчур Є.А. Феномен цінностей та ціннісних орієнтацій у науковому вимірі кінця XX початку XXI ст. / Є.А. Мамчур // Науково-педагогічний журнал «Обрії» - 2018 - №2 (47).

Євген Мамчур,

кандидат педагогічних наук, старший викладач

Уманського державного педагогічного

університету імені Павла Тичини

ФЕНОМЕН ЦІННОСТЕЙ ТА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У НАУКОВОМУ ВИМІРІ КІНЦЯ XX ПОЧАТКУ XXI СТ.

Анотація: у статті здійснено теоретичний аналіз сутності понять «цінності», «ціннісні орієнтації» як міждисциплінарного феномена у різних наукових аспектах: філософії, соціології, психології, педагогіці. З'ясовано, що цінності і ціннісні орієнтації як історичне явище визначаються інтересом епохи, впливають на пізнання і оцінку явищ, визначають норми взаємовідносин людей, устрій суспільного життя.

Ключові слова: цінність, ціннісні орієнтації, ціннісний підхід, формування цінностей особистості.

Annotation: In the article the theoretical analysis of the essence of the concepts of "values", "value orientations" as an interdisciplinary phenomenon in various scientific aspects of philosophy, sociology, psychology, and pedagogy is carried out. It is elucidated That values and value orientations as a historical phenomenon are determined by the interest of the era, affect the cognition and evaluation of phenomena, determine the the norms of relations between people, the structure of social life.

Key words: value, value orientation, value approach, formation of personality values.

Мета статті – охарактеризувати сутність поняття «ціннісні орієнтації» як міждисциплінарного феномена; розкрити специфіку ціннісних орієнтацій в аспекті соціології, психології, педагогіки; з'ясувати ступінь розкриття

сутності терміна «цінності» у сучасних педагогічних дослідженнях; висвітлити важливість ціннісного підходу у навчально-виховному процесі.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Соціально-економічні умови, моральні й культурні пріоритети ХХІ ст. спричиняють суттєві зміни системи суспільних цінностей загалом і кожної окремої особистості зокрема, переосмислення загальнолюдських і національних світоглядних позицій. Ці перетворення ставлять перед сучасною освітою важливі завдання, визначають компетентнісні переваги й стратегічні цілі. Саме тому нині важливим завданням постає проблема формування ціннісних орієнтацій конкретної людини – учня, студента, майбутнього вчителя. На важливості формування ціннісних орієнтацій сучасного українського суспільства наголошують чинні державні документи (Конституція України, Закон України «Про освіту», Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті, Концепція національно-патріотичного виховання молоді та Концепція гуманітаризації вищої освіти), у яких наскрізною є ідея формування загальнолюдських і національних духовних цінностей як пріоритетного напрямку державної політики щодо розвитку й функціонування освітньої системи.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання цінностей та ціннісних орієнтацій є предметом досліджень багатьох учених, що працюють у галузі гуманітарних наук: філософії, психології, педагогіки, соціології, культурології, внаслідок чого поняття «*цінність*» набуло статусу міждисциплінарного, що дає змогу різнобічно досягнути це поняття.

Проблему цінностей і ціннісних орієнтацій учені порушували в різних наукових аспектах: філософії (М. Боришевський, І. Зязюн, І. Кант, В. Огнев'юк та ін.), соціології (М. Вебер, О. Здравомислов, В. Ядов та ін.), психології (Б. Ананьєв, Г. Балл, Г. Костюк, О. Леонтьєв, С. Рубінштейна, А. Маслоу, К. Роджерс та ін.), педагогіці (Н. Волкова, І. Ісаєв, О. Коберник, Л. Коберник, В. Сластьонін, О. Сухомлинська, Н. Ткачова та ін.).

Виклад основного матеріалу дослідження. Витоки осмислення природи цінностей сягають античної пори. У нові часи категорія цінності найбільш ґрунтовно була розроблена класичною німецькою філософією і введена у науковий обіг І. Кантом, який протиставив сферу моральності (свободи) сфері природи (необхідності), продемонструвавши відмінності в уявленнях про необхідне, про цінності і норми з одного боку й уявлення про існуюче, світом речей з іншого боку [8, с. 261]. Нагромаджені знання з теорії цінностей стали підставою для виокремлення у філософії в кінці ХІХ – на початку ХХ століття спеціальної галузі – аксіології, що вивчає природу, структуру цінностей, їх взаємозв'язки. Детальний ретроспективний аналіз трансформації філософських уявлень про поняття «цінність» подає В. Огнев'юк у монографії, присвяченій цінностям освіти [10, с. 315–345].

Основи соціологічного аспекту вивчення цінностей заклав німецький соціолог М. Вебер [3], котрий відстоював думку, що головним, визначальним у суспільстві має бути не загальне для всіх явище, тобто закон, а щось значуще. Критерієм значущого виступають цінності, тобто усвідомлені інтереси, які спричиняють цінність кожного предмета. У сфері інтересів можна оцінити предмет з точки зору добра або зла, істини або брехні, краси або потворності. Учений кваліфікував цінності явищем історичним і вважав, що вони визначаються якимось інтересом епохи. Зі зміною епохи втрачають свою силу і цінності, на зміну їм приходять цінності іншої епохи. Цінності впливають не лише на пізнання та оцінку явищ, а й визначають норми взаємовідносин людей, устрій суспільного життя.

У соціології цінності потрактовують як соціально-нормативні регулятори суспільного життя і поведінки людей, як фундаментальні норми – моральні, релігійні, законодавчо-правові та ін. У вітчизняній соціології дослідження цінностей та ціннісних орієнтацій почалось із середини 60-х років ХХ століття, що було ознаменовано виходом наукових праць А. Здравомислова, В. Ядова. Названі дослідники обґрунтували модель

диспозиційної структури особистості. А. Здравомислов у цінностях істотним вважає ступінь вираженості духовного багатства особистості. Цінності, на його думку, – це особливі продукти духовної діяльності людини, в ході якої певним чином перетворюються й демонструються соціальні властивості речей. Обидва вчені надавали великого значення розгляду цінностей особистості стосовно праці. Результати їхніх наукових пошуків представлено ґрунтовно у статтях та монографіях [5, 17 та ін.].

На позначення сукупності цінностей, які обирають люди, соціологи послуговуються терміном «*ціннісні орієнтації*». Соціологія аналізує ціннісні орієнтації через характеристику соціальних якостей особистості, її відношення до навколишнього світу, статусу та ролі в структурі суспільства.

У радянській науці цим терміном послуговувався В. Ольшанський, який визначив ціннісні орієнтації як систему особистісних цінностей людини, детермінованих певними соціально-психологічними чинниками, тобто як один зі способів функціонування цінностей у свідомості індивідуума [11, с. 470–530]. Проблему ціннісних орієнтацій у радянські часи розробляли відповідно до марксистської теорії цінностей, в основі якої була проблема відношення суб'єкта до об'єктивних матеріальних і духовних цінностей, розглядаючи людину як творця і перетворювача суспільства. Значний внесок у розробку теорії ціннісних орієнтацій особистості внесли Б. Ананьєв, О. Леонтьєв, В. М'ясищев, С. Рубінштейн.

Соціально-психологічний напрям розглядає ціннісні орієнтації як елемент внутрішнього світу індивідуума, вказує на їх соціальну зумовленість. Соціальні психологи визначають ціннісні орієнтації як інструмент соціалізації особистості, адаптації до соціальних норм і вимог; трактують їх як систему соціальних установок, за допомогою яких індивід або група аналізує ситуацію та вибирає відповідний спосіб дії.

Вивчення цінностей та ціннісних орієнтацій є предметом глибокого і різнобічного зацікавлення у психології. Вітчизняні та зарубіжні психологи

обґрунтовують різні концепції, теорії, моделі та класифікації цінностей. У психології особистості проблема цінностей та ціннісних орієнтацій розглядається стосовно мотиваційної, потребової сфер особистості у зв'язку із соціалізацією особистості, процес якої залежить як від зовнішніх соціальних, так і від внутрішніх особистісних факторів. Крім того, у процесі соціалізації людина активно засвоює соціальний досвід і перетворює його у власні цінності, установки, орієнтири. Психологія досліджує ціннісні орієнтації як елемент вищих мотиваційних структур життєдіяльності людини, їх засвоєння є результатом власної внутрішньої активності кожного індивіда (С. Рубінштейн [12], Л. Виготський [4], Л. Божович [2] та ін.).

Важливим напрямом наукових пошуків стало вивчення цінностей у проекції на виховання людини, розгляд їхньої специфіки у педагогіці. Слушною, на наш погляд, є думка дослідника Н. Никандрова, який зауважив, що «коли ми виховуємо чи навчаємо, ми передаємо цінності» [9, с. 8]. На думку Н. Ткачова, «специфіка ціннісної проблематики в царині педагогіки виявляється в її прикладному аспекті, її дослідження передбачає не лише визначення основних цінностей, що мають стати підґрунтям для здійснення навчально-виховного процесу, але й обґрунтуванням ефективних засобів забезпечення їх інтеріоризації суб'єктами цього процесу, пошуку ефективних засобів їх трансляції молоді, формування в кожній особі її персональної системи цінностей» [16, с. 432].

Вивчення цінностей було одним із напрямів досліджень у радянській педагогіці. Аксиологічні пріоритети загальної освіти були розкриті в працях Л. Архангельського [1], І. Ісаєва [7] та ін. Учені досліджували історію становлення педагогічної аксіології, що розглядала освіту, навчання та виховання, педагогічну діяльність як основні загальнолюдські цінності. Класичними у розробці теорії цінностей в педагогіці стали праці В. Сластьоніна. У праці «Введение в педагогическую аксиологию» дослідник характеризує теоретико-методологічні основи педагогічної аксіології,

фактори становлення і розвитку педагогічної аксіології, розкриває сутність понять «ціннісна свідомість», «ціннісна установка», «ціннісні орієнтації». Учений обстоює ідею про цінність самої освіти й акцентує на тому, що освіта – це не цілеспрямований процес оволодіння знаннями, уміннями і навичками, а це те, що робить людину людиною [14, с. 99]. Нині у проекції компетентнісно спрямованої освіти ця позиція є слушною.

Зміни у суспільно-політичному житті зумовлюють постійну актуальність розробки проблеми цінностей. З часу здобуття Україною незалежності, побудови демократичного суспільства постала необхідність перегляду цінностей та зміни вектору ціннісних орієнтацій, що знайшло відображення в сфері гуманітарних досліджень. Теоретико-методологічні основи педагогічної аксіології обґрунтовано в наукових працях українських дослідників І. Беха, О. Вишневського, І. Зязюна, В. Кременя, В. Огнев'юка, О. Савченко, О. Сухомлинської та ін.

О. Сухомлинська здійснила аналітичний огляд наукових розробок українських дослідників, присвячених цінностям у вихованні дітей та молоді. Учена зауважує, що проблеми цінностей набули статусу першочергових, актуальних через те, що сучасна система освіти і виховання в Україні перейшла на нову парадигму виховання, в центрі якої стоїть особистість в усіх її зв'язках і опосередкуваннях. Ціннісний підхід, наголошує О. Сухомлинська, виступає як найпріоритетніша виховна проблема [15, с. 105–106]. Важливим напрямом педагогічних досліджень проблеми цінностей та ціннісних орієнтацій О. Сухомлинська вважає питання громадянського виховання, в якому національні цінності посідають одне з чільних місць, бо проблема формування громадянина України є актуальною і вимагає невідкладного розв'язання; питання родинного виховання, що витікають із дослідження проблем цінності природи й людського життя. Вчена підкреслює, що переважна більшість дослідників вбачає у цінностях феномен суспільного буття та суспільного ідеалу саме в особистісній формі,

тобто на рівні індивіда, індивідуального; великий інтерес у дослідників викликає процес формування цінностей у підлітків та шкільної молоді, студентів. Після проведення конференції, на якій були обговорені питання виховання цінностей, українські педагоги приходять до висновку, що найважливіше – це усвідомити необхідність формування нових ціннісних орієнтацій, нових ціннісних ідеалів, ціннісного світогляду тих, хто житиме у XXI ст. Загальноприйнятою думкою серед педагогів є думка про те, що виховання на основі цінностей – це провідний шлях формування особистості, її духовного світу. О. Сухомлинська здійснила також ретроспективний аналіз системи цінностей та ціннісних орієнтацій в різні періоди функціонування шкільництва в Україні. Аналізуючи період від початку незалежності України, дослідниця зазначає, що розбудова нового шкільництва зумовила формування національних ціннісних орієнтацій, національної свідомості та самосвідомості як цінності, до ціннісних орієнтацій освіти входять демократизм, гуманізм, духовність, відкритість світові, прилучення до загальнолюдських цінностей. Цінності, ціннісні орієнтації важливо необхідні для педагогів не лише своїм конкретним змістом, а й як засіб існування моральності – форми свідомості й особливого типу взаємовідносин, стосунків.

Таким чином, можемо констатувати, що вивчення феномену цінностей та ціннісних орієнтацій має давню історію, доробок вітчизняних та зарубіжних учених представлений фундаментальними працями, що стали класичними і є базою для подальших досліджень й розвитку теорії цінностей.

Незважаючи на значні здобутки у сфері вивчення цінностей і ціннісних орієнтацій, феномен цих явищ продовжує бути предметом постійного зацікавлення науковців, про що свідчать чимало статей та дисертаційних досліджень, де в рамках ціннісної проблематики поглиблено описано її певний вузкий аспект.

Насамперед вкажемо на дослідження, у яких висвітлено загальні питання цінностей та суміжних із ними понять. Праці, автори яких розкривають сутність таких понять, як цінність і ціннісні орієнтації, систематизують різні наукові підходи до потрактування цих явищ, уточнюють дефініції, роблять спроби розвинути теорію цінностей.

Осмислення різних наукових підходів до розкриття сутності поняття цінності та ціннісні орієнтації представлено у працях Н. Ткачової. Стверджуючи, що аксіологічні детермінанти професійної підготовки майбутніх учителів включають дві групи цінностей: освітні та професійні, дослідниця розкриває їхній зміст і специфіку їх формування в сучасних студентів, визначає найбільш значущі для них цінності, аналізує власний досвід викладацької діяльності щодо формування ціннісних орієнтацій студентів, окреслює основні шляхи впровадження названих аксіологічних домінант у процес професійної підготовки майбутніх учителів [16, с. 259–266]. У зв'язку з цим Н. Ткачова констатує, що після проголошення Україною незалежності розпочався процес втілення в життя важливих демократичних перетворень, значним чином зросла соціальна активність пересічних громадян. Дослідниця акцентує на необхідності чітко усвідомлювати, що різноманітні суперечливі тенденції, які виявляються на теперішньому перехідному етапі розвитку українського суспільства, дуже неоднозначно впливають на свідомість людей, особливо молоді. У таких складних соціальних умовах значно зростає роль ціннісних орієнтацій особистості як своєрідного вектора, який визначає загальний напрям її соціальної поведінки та зумовлює вибір конкретних варіантів дій і вчинків [16 с. 260].

Аналізує та обґрунтовує зміст поняття цінність А. Сікалюк [13] і розглядає теорію цінностей та концепцію морального позитивізму, визначає відмінності між концепціями цінностей у філософії, акцентує на проблемі формування й вибору цінностей у педагогіці, а також формулює авторське

визначення дефініції «цінність» як реального поняття про об'єкт, відображений, усвідомлений і оцінений суб'єктом у процесі оволодіння моральними знаннями та практичним досвідом у сфері моральної свідомості суспільства. Особливими якостями цінностей вважає змінність і постійність.

У дослідженнях учених зроблено спробу моделювання становлення цінностей особистості в просторі соціалізації через парадигму соціального простору теорії Бурдьє. Враховуючи той факт, що категорія «цінність» є спільною для філософії, соціології, психології та інших гуманітарних і соціальних наук, ми погоджуємося із думкою дослідниці, що єдиного визначення аналізованого поняття немає і бути не може, адже кожна наука досліджує специфічний для неї аспект цінностей і ціннісних орієнтацій. Сутність понять цінність, ціннісні орієнтації розкриває Ю. Іванова і визначає цінності, яким сьогодні надається перевага і на основі яких формуються ціннісні орієнтації сучасної молоді в Україні [6, с. 14–17]. Ми суголосні з позицією автора про те, що у процесі здобуття вищої освіти студенти не лише мають досягнути певні знання та виробити фахові вміння й навички, але і сформувати ціннісні орієнтації, властиві певній професій.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, у науковій літературі широко і різнобічно висвітлено питання, пов'язані із цінностями та ціннісними орієнтаціями. Результати досліджень викладено у монографіях, навчальних підручниках і посібниках, більш вузькі питання у загальній проблематиці цінностей стають предметом розгляду у статтях та дисертаціях. Подальшого дослідження потребують питання формування професійно-ціннісних орієнтацій майбутніх учителів іноземної мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Архангельский Л. М. Ценностные ориентации и нравственное развитие личности. Москва: Знание, 1978. 64 с.

2. Божович Л. И., Славина Психологическое развитие школьника и его воспитание. Москва: Знание, 1979. 96 с.
3. Вебер М. Избранные произведения: пер. нем. Москва: Прогресс, 1990. 808 с.
4. Выготский Л. С. Психология развития человека. Москва: Смысл: ЭКСМО, 2005. 1136 с.
5. Здравомислов А. Г. Потребности, интересы, ценности. Москва: Политиздат, 1986. 223 с.
6. Іванова Ю. Формування ціннісних орієнтацій студентів – майбутніх соціальних педагогів. *Рідна школа*. 2011. № 7. С. 14–17.
7. Исаев И. Профессионально-педагогическая культура преподавателя. Москва: Академия, 2002. 224 с.
8. Кант И. Сочинения: в 6 т. Москва: Мысль, 1965. Т. 4, ч. 1. 544 с.
9. Никандров Н. Д. Ценности как основа целей воспитания *Педагогика*. 1998. № 3. С. 3–10.
10. Огнев'юк В. О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку. Київ: Знання України, 2003. 450 с.
11. Ольшанский Д. В. Политико-психологический словарь. Москва: Академический Проект, 2002. 576 с.
12. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер, 1999. 720 с.
13. Сікалюк А. І. Аналіз сутності поняття «цінність» у теоретичних наукових джерелах. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми: СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2014. № 1 (35). С. 410–416.
14. Сластенин В. А., Чижакowa Г. И. Введение в педагогическую аксиологию: учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. завед. Москва : Академия, 2003. 192 с.
15. Сухомлинська О. В. Цінності у вихованні дітей та молоді: стан розроблення проблем. О. В. Сухомлинська. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 1. С. 107–111.

- 16.Ткачова Н. До питання формування ціннісних орієнтацій у студентів вищих навчальних закладів. *Вісник Львівського ун-ту. Серія: Педагогічна*. Львів, 2006. Вип. 21, ч. 1. С. 259–266.
- 17.Ядов В. А. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности : диспозиционная концепция. 2-е расширенное изд. Москва: ЦСПиМ, 2013. 375 с.